

Biskop Jens Andersen (Lodehat) som oppositionsfører.

AF

HENRY BRUUN

I. Indledning.

Af de mange allerede i middelalderen uddøde danske adels-slægter er den, der efter sit ejendommelige våbenmærke almindeligt benævnes Lodehat, en af de mindste eller dog mindst kendte. Dens stamtavle i Danmarks Adels Aarbog¹ omfatter kun tolv personer. Men dens historiske betydning svarer ingenlunde til dette beskedne medlemstal. Dens vej til ros og magt var den gejstlige. Ad den nåede i unionstidens første halvsekel tre af dens mænd frem til positioner, hvorfra de kunde øve væsentlig indflydelse ikke blot på Danmarks, men på hele Nordens historie.

Bedst kendt af disse tre er med god grund Peder Jensen, som fra 1395 til sin død 1416 var biskop i Roskilde og kongens kansler. Hans to ret ukendte brødre havde hver en søn, og disse fulgte begge i farbroderens spor. Højest i rang nåede den ældste, Jens Gerekesen, der fra 1408 til 1421 var ærkebiskop i Uppsala, men måtte fravige dette embede og tage til takke med bispesædet i Skalholt på Island, hvor bønderne dræbte ham 1433². Peder Jensens anden brodersøn, Jens Andersen, blev hans efterfølger i Roskilde 1416—31; også han virkede som dansk kansler.

¹ LII (1935), B 83—86.

² Om Jens Gerekesen, se navnlig G. Djurklou i Sv. hist. tidskr. XIV (1894), 189—226.

Alle tre mænd fremstilles i almindelighed som trofaste tilhængere af dronning Margrethe og Erik af Pommern og som virksomme støtter for deres politik. Denne opfattelse, der for Peder Jensens vedkommende kan følges tilbage til Jacob Langebek¹, gennemførtes med stor kraft og konsekvens af Kr. Erslev². I dansk historieskrivning har den siden da stået urokkelig. Fra svensk side er derimod en vis tvivl kommet til orde. Erik Lönnroth, med hvis tolkning af unionsbrevet som udtryk for et aristokratisk-konstitutionelt standpunkt forestillingen om Peder Jensens absolutte hengivenhed over for dronningen afgjort ikke harmonerer, har ved nogle lovlig alment holdte ræsonnementer stræbt at afsvække den³. Og efter Gottfrid Carlssons fremstilling⁴ var Jens Gerekesens udnævnelse til ærkebisp 1408 den unge konges værk, men i modstrid med fostermoderens ønske; i sammenhæng hermed fremhæver Carlsson, hvad allerede Erslev⁵ havde måttet erkende, at ærkebispens ledelse af det kraftigt oppositionelle svenske kirkemøde i Arboga 1412 ikke kan have tiltalt dronningen.

Her skal vi i det væsentlige begrænse os til Jens Andersens politiske virksomhed. Men i betragtning af de tre mænds vitteligt nære slægtskab og utvivlsomme samarbejde vil det dog være rimeligt at forudskikke en kort omtale også af de to andres forhold til monarkiets to repræsentanter.

For Peder Jensens vedkommende afgiver Lönnroths ovennævnte bemærkninger et naturligt udgangspunkt. Mod Erslevs gentagne fremhævelse af bispens trofasthed mod dronning Margrethe indvender han med rette dels, at der fra middelalderen er mange eksempler på, at bisper, der var kommet frem ved kongegunst, siden forvandlede sig til nidkære forsvarere

¹ Danske Mag. 1. r. IV (1750), 290, 297; V (1751), 66.

² Dronning Margrethe (1882), 141, 246, 255, 310—312, 414 f.; Erik af Pommern (1901), 120—122, 307 f.; Dansk biografisk Lexikon, udg. af C. F. Bricka, X (1896), 355—358; Danmarks Riges Historie II (1898—1905), 388, 390, 398 f., 657.

³ Sverige och Kalmarunionen (1934), 59.

⁴ Sveriges historia till våra dagar III, 1 (1941), 129—131.

⁵ Dronning Margrethe, 344.

af deres stands og stifts interesser, dels at Peder Jensens vidtløftige mellemværender med kronen¹ i og for sig intet røber om hans sindelag. Specielt gælder dette den transaktion, som Erslev gør til et hovedargument, nemlig pantsættelsen af Skanør og Falsterbo til Roskilde stift 1401; vort kendskab til denne sags mangfoldige detailler² er for svagt til at bære den kategoriske konstatering af, at bispen her gjorde en dårlig forretning. Hertil kan føjes, at der kan nævnes i det mindste to konkrete episoder, ved hvilke hans loyalitet mod dronningen må forekomme ret problematisk. At hans udnævnelse til biskop i Växjö 1382 var hendes værk og udtryk for hendes tillid, er der ingen tvivl om; så meget mere er der da grund til at formode, at det har været hende en skuffelse, at han kun fire år efter på eget initiativ opnåede forflyttelse til det mindre udsatte og formodentlig også mere indbringende embede i Århus. Den anden episode gælder det svenske ærkebispeskifte i 1408. Selv om dettes forløb næppe nogensinde fuldt ud vil kunne oplyses, har dog Gottfrid Carlssons ovennævnte tolkning megen sandsynlighed for sig; og hvis man tillige vil tiltræde Yngve Brioths ret nærliggende formodning³, at Peder Jensen har gjort sin indflydelse ved kurien gældende til brodersønnens fordel, så kommer unægtelig hans loyalitet mod dronningen ved denne lejlighed til at stå i et noget tvivlsomt skær. Midtvejs mellem 1386 og 1408 ligger samme mands besegling af unionsbrevet, hvoraf følger intet kan sluttes om Margrethes billigelse af dets indhold⁴. Så vidt har Lönnroth ret. Derimod kan der ikke gives ham medhold i, at venskabet med dronningen er vanskeligt at dokumentere for biskoppens senere år. Tværtimod foreligger fra årene 1410—12 flere ret uomstødelige beviser for nært og tillidsfuldt samarbejde, i hvert fald på det rent kirkelige område, i form af breve både om udbygningen af nonneklosteret

¹ Nyttig oversigt over dokumentmaterialet hos J. O. Arhnung: Roskilde Domkapitels Historie I (1937), 348—356.

² Erslev: Dronning Margrethe, 491, note 20.

³ Svensk kyrka, kungedöme och påvemakt 1363—1414 (1925), 213.

⁴ Således navnlig Lauritz Weibull i Scandia III (1930), 217.

på Gaunø¹, om indstiftelsen af Bethlehemskapellet i Roskilde domkirke² og om forvaltningen af Margrethes store testamentariske gaver til gudstjenester og godgørelse³. Hertil kommer så den lige så uforbeholdne som væsentlige støtte, som biskoppen året efter dronningens død⁴ ydede efterfølgerens slesvigske politik ved at fælde og formulere den bekendte dom på daneshoffet i Nyborg 1413, hvorved hertugslægtens ret til Slesvig erklæredes for forbrudt. Vægten af alle disse udtryk for loyalt samarbejde med kronen kan ikke afsvækkes af muligheden for, at biskoppen i sin sidste levetid kan have set med erfaren skepsis på kong Eriks voldsomme indblanding i Lübecks indre forhold⁵.

Om Jens Gerekesen kan vi fatte os kortere. Var han Erik af Pommerns kandidat til ærkebisperembedet, så holdt venskabet i hvert fald ikke. Om det overlevede mødet i Arboga 1412, kan allerede være tvivlsomt; forbi var det senest 1419, da kongen direkte medvirkede til ærkebispens afsættelse som følge af grove embedsforseelser⁶.

¹ Om bispens gaver til dette 14. juni 1410 og 30. maj 1412, se Script. rer. Danic. I (1772), 321, og Acta pont. Dan. II (1907), 228 f. De dannede afslutningen på et mangeårigt samarbejde med dronningen i denne sag, se Erslev: Dronning Margrethe, 495, og Curt Wallin: Ide Pedersdatter Falk till Gladsax (1954), 42 f., jfr. 87.

² Henry Bruun i Hist. Tidsskr. 11. r. III (1950), 95, med de dér anførte kilder.

³ Rep. I, nr. 5175—78 med henvisninger.

⁴ Om sorgefesten i Roskilde domkirke, se nedenfor s. 448.

⁵ Til en estnisk adelsmand skal Peder Jensen i slutningen af 1415 have udtalt: »Unser herre der konig hat nuwen rad und volget den; volgete her sine alten rate, das were besser, und liesse die stede unvorworwen, und griffe an Haryen und Wirland, da her mer recht zu hot« (Liv-, Esth- und Curländisches Urkundenbuch, hrsg. von F. G. Bunge, V (1867), 107). Det er klart, at udsagnets kildeværdi må vurderes ret lavt. Det drejer sig her ikke om en brevttekst, men om et andenhånds referat af en mundtlig ytring, som oven i købet angives faldet, »da si obir tafel sassen«; ordene kan både forsætligt og uforsætligt være forvansket i gengivelsen, og selv om de er autentiske, afhænger deres betydning af den os ukendte situation, hvori de er faldet.

⁶ Svenskt Diplomatarium III (1902), 568 f., jfr. 478 f. Nærmere nedenfor, s. 442—46.

Da den følgende fremstilling i det væsentlige vil forme sig som et korrektiv til og en supplerings af Erslevs skildring af biskop Jens Andersen, kan det være praktisk straks at anføre hovedindholdet af denne. En frihåndstegning med ganske faste omrids giver Erslev allerede i sin artikel i Dansk biografisk Lexikon¹. Efter omtale af kong Eriks overtagelse af København i 1417 hedder det her: »J. A. gjorde kun nogle ret svage Forsøg paa at skaffe Bispestolen dens kostbareste Besiddelse tilbage. Hans Løn derfor var Kongens Gunst; han indtog, ligesom hans Forgænger, Stillingen som »Danmarks Riges øverste Kansler« og nævnes ofte i Tidens Regeringshandlinger«. Samme opfattelse, blot fyldigere udført og begrundet, genfindes i værket Erik af Pommern² fra 1901. De dér fremførte argumenter vil blive refereret i det følgende.

De få oplysninger om Jens Andersens ungdom frembyder ingen større problemer. Han var ifølge sin egen angivelse³ født ca. 1384. At han allerede 1406 forekommer som kannik i Roskilde⁴, havde han utvivlsomt sin farbroder at takke for og samme slægtskabsforhold må antages i høj grad at have medvirket til, at han, ligeledes i en ung alder, opnåede hvad Erslev kalder »den betroede Stilling« som kongens kansler. I denne egenskab nævnes han første gang 11. nov. 1413⁵, altså kun et års tid efter tronskiftet. Udnævnelsen behøver dog ingenlunde at være udtryk for en særlig tillid fra kongens side; endnu 1. dec. 1414⁶ tituleres Peder Jensen som regni Dacie cancellarius, og den forklaring ligger da nærmere, at den aldrende biskop har trængt til aflastning og i sin nevø fundet en pålidelig og dygtig sekretær. De i alt kun tre breve, hvori Jens Andersen

¹ X (1896), 355 f.; væsentlig uændret i leksikonets 2. udg. XIV (1938), 434.

² 120—122.

³ Script. rer. Danic. VII (1792), 403.

⁴ Rep. I, nr. 4862.

⁵ J. R. Hübertz: Aktstykker vedkommende Staden og Stiftet Aarhus I (1845), 3; jfr. herom Will. Christensen: Dansk Statsforvaltning i det 15. Århundrede (1903), 85.

⁶ RA., D 1, Slesvig, anf. dato; jfr. Will. Christensen, opus cit., 84.

forekommer i den anførte funktion, rober i hvert fald ingen større indflydelse. Det første (det fra 1413) drejer sig om en ren bagatelsag, hvori en kollega fra Roskildekapitlet var part; det andet, hvortil vi kommer tilbage¹, viser ham som deltager i en forhandling med hansestæderne sommeren 1416; det tredje endelig er et kongeligt gavebrev til Maribo kloster af 27. sept. samme år²; her nævnes han efter seks rigsråder og sidst i rækken af medbeseglere, måske kun medtaget som den, der havde haft ulejligheden med at koncipere dokumentet. I samme brev tituleres han for første og sidste gang som provst i Odense. Begge embeder fratrådte han, da han i nov. 1416 blev biskop.

Om årsagen til dette springavancement nærer Erslev ingen tvivl; han sætter det i forbindelse med den optrækkende strid om København og siger derom: »Under disse Forhold var det af Vigtighed til Peder Lodehats Efterfølger at få en Mand, der vilde tiltræde dette Forlig, og dette lykkedes, da man til Bisp valgte den afdødes egen Brodersøn . . .³«. Holdbarheden af denne tolkning af valget kan kun prøves gennem en fornyet detailundersøgelse af den oftere behandlede⁴ konflikt.

II. Striden om København.

Et for dennes endelige udfald afgørende aktstykke⁵ ligger i tid for bispevalget. Det er dateret 8. nov. 1416 og er en såkaldt »deytingen«, en overenskomst mellem kongen og Roskilde kapitel, og den går ud på, at Københavns slot skal overlades en biskop i rigsrådet, indtil endelig dom afsiges af seks verdslige og seks gejstlige råder. Hermed var et stridsspørgsmål, som efter kirkelig opfattelse henhørte under gejstligt forum⁶, hen-

¹ S. 438.

² Rep. II, nr. 5606.

³ Erik af Pommern (1901), 120.

⁴ O. Nielsen: *Kjøbenhavns Historie og Beskrivelse I* (1877), 37—39; Erslev, opus. cit., 119—122, 457; Gudrun Nissen i *Hist. Medd. om Kbh.* 3. r. III (1939), 67—68; Poul Johs. Jørgensen, *ibidem*, 273—305; Aksel E. Christensen i *København fra Boplads til Storby I* (1948), 43—45.

⁵ *Kjøbenhavns Dipl. I* (1872), 138—41.

⁶ Poul Johs. Jørgensen, opus. cit., 277—280.

vist til en blandet domstol. Det var set fra stiftets synspunkt en principiel indrømmelse, hvis fatale karakter kannikerne må have været sig fuldt bevidst. Man vilde derfor være berettiget til at slutte, at de handlede under politisk pres, selv om dette ikke uimodsigeligt fremgik af et tre dage før udstedt notarialvidnesbyrd¹, hvorved de udtalte, at de »propter metum . . . eis . . . contra omnem iusticiam ac sacrorum canonum sanctiones impositum et illatum« meget mod deres villie (»jnuitissime«) havde måttet udlevere slottet. Både i denne erklæring og i selve forliget deltog Jens Andersen på lige fod med sine kolleger i kapitlet²; men der er ingen som helst grund til at tillægge ham nogen særlig indflydelse på dokumenternes formulering; navnlig har han næppe haft meget at skulle have sagt ved afslutningen af selve forliget 8. nov. Ved denne lejlighed var nemlig ikke blot dansk rådsadel, men også alle tre rigers højgejstlighed stærkt repræsenteret; som nærværende nævnes foruden bisperne af Oslo, Ribe, Vesterås og Bergen endog de to ærkebiskopper Jens Kruse af Lund og Jens Gerekesen af Uppsala, altså Jens Andersens fætter. Når mænd af denne rang bifaldt kompromisset, havde en almindelig kannik ingen chance for at afværge det.

Om bispevalget, som fandt sted mellem 8. og 13. nov., foreligger ingen enkeltheder. Men een ting tør man gå ud fra, at det ikke forblev upåvirket af konfliktsituationen. Der er da kun to muligheder: enten er også valget sket under tvang, og Jens Andersen har været kongens kandidat; eller det har været frit, og i så fald har kapitlet kåret den mand, hvem de tiltroede størst mulighed for at redde besiddelsen af slottet. Det sidste alternativ er efter biskoppens senere holdning det sandsynligste.

Selve forligets tekst bandt den nyvalgte til at stadfæste det; denne bestemmelse var ikke til at komme udenom og opfyldtes 13. nov.³ Men dermed var modstanden ikke opgivet; biskop og kapitel rustede sig nu til processen, bl. a. ved

¹ Kjøbenhavns Dipl. I, 136 f.

² For forligets vedkommende, se *ibidem*, 141.

³ *Ibidem*, 141.

(21. jan. 1417) at sikre sig seks vidnevidisser¹, hvoraf den ene gengav det pavelige forbud af 1193 mod borgens afhændelse. Til ingen nytte — kommissionsdomstolen, der foruden begge ærkebisper omfattede adskillige andre af forligsmæglerne, henholdt sig i overensstemmelse med modpartens påstand alene til det spørgsmål, om slottet i 1375 med rette var vendt tilbage til bispesædet. Afgørelsen heraf, og kun heraf, henvistes ved dom af 3. febr. 1417² til et nævn af tolv ældre sjællandske adelsmænd. Den part, hvem disses edsbekræftede erklæring gav medhold, skulde overtage og beholde Københavns slot, indtil det ved landslov blev ham afvundet. På det unægteligt vigtige spørgsmål, hvem der skulde udmelde nævnet, giver dommen intet svar, og en mistanke om, at det var kongen, kan således ikke udelukkes³. Selve kendelsens tekst er ikke bevaret, men hvad den gik ud på, kan sluttes af et åbent brev af 19. febr.⁴, hvori kongen vedgår, at han af biskop Jens »meth hans capittels raeth oc wilghæ« har modtaget »Kopmannehaffns hws oc bye« at »haue i wære swa lenge til thet wynnes os aff meth rættæ efter landzlagh«. Herom fastsættes videre, at konge og biskop skal møde med deres beviser ved mikkelsmesse i København; her skal da en ny domstol, atter sammensat af seks verdslige og seks gejstlige råder dømme dem imellem, og denne gang definitivt; den, der vinder processen, skal beholde det omstridte »til ewinnelicæ æghe«.

Som påvist af Poul Johs. Jørgensen⁵ består der mellem på den ene side forliget af 8. nov., på den anden dommen af 3. og brevet af 19. febr. en ejendommelig modsætning. Forligets tekst er sådan formet, at man må få det bestemte indtryk, at den domstol, hvem sagen derved overlodes, skulde skille trætten endeligt; derpå tyder navnlig den bestemmelse, at hvis slottet

¹ Rep. I, nr. 5634—39, jfr. Kjøbenhavns Dipl. I, 141 f., hvor datoen er opløst som 28. jan.

² Ibidem, 142 f.

³ Jfr. herom Poul Johs. Jørgensen, opus cit., 296.

⁴ Kjøbenhavns Dipl. I, 144 f.

⁵ Opus cit., 284 f.

bliver biskoppen »tilfunnet oc tildømt«, da skal det »friit oc vmbeworit bliue, ligge oc tilhøre til kirken oc biscopdømet i Roskilde vhindret aff oss æller af noger anner uppa wore weghne«. Dommen og kongebrevet udtaler begge klart noget ganske andet, nemlig at vinderen har ret til besiddelsen, til den afvindes ham efter landslov. Og at dette er mere end blot en fjern teoretisk mulighed, fremgår fuldkommen klart af det sidstnævnte diploms detaillerede forskrifter om fremgangs måden. Poul Johs. Jørgensen mente bag denne modsætning at skimte de kongelige juristers behændige og forsigtige strategi; anerkendelsen af den foreløbige ret øgede kongens chancer i anden runde. Mindst lige så plausibel forekommer en anden forklaring, nemlig, at den kreds af gejstlige og verdslige rigsråder, som vinderen igennem havde problemet til overvejelse, har kviet sig ved en uforbeholden afgørelse i kongens favør og derfor tvunget ham til at acceptere en revision. Vist er kun, at der i september 1417 ikke blev afsagt nogen dom. Årsagen hertil er ukendt¹, men kan være den, at biskoppen i modsætning til kongen ikke ønskede at underkaste sig en ny blandet domstol. Derpå tyder næste aktstykke, et tingsvidne af Sjællands landsting, af den meget senere dato 26. jan. 1419.² Den dag oplæstes på tinget et brev fra kong Erik, hvori han gentog sit tilbud om en afgørelse »efter landzlow«, denne gang dog truffet af rigsrådet som helhed, men på den tid, hans modpart måtte foretrække. Hertil svarede biskoppen, der selv var mødt, at når den nye ærkebiskop, Peder Lykke, havde opnået pavelig stadfæstelse og kongen derefter indkaldte til et almindeligt bispemøde på Sjælland, så var han villig til at underkaste sig denne rent gejstlige forsamlings dom. Dette ikke meget eftergivende standpunkt fastholdt Jens Andersen uden afslag, da han en måned efter stod ansigt til ansigt med kongen i Københavns gråbrødrekloster. Her genfinder vi Peder Lykke, denne gang som brevudsteder³. Det er ham, der — i en form, som

¹ Om Erslevs forklaringsforsøg, jfr. nedenfor s. 440.

² Kjøbenhavns Dipl. I, 146.

³ Ibidem, 147.

ved vendingen personaliter constitutus minder om notarstilen — lader os vide, at kong Erik kaldte Roskildebispens til sig og sagde til ham, at han havde hørt, at han nylig på landstinget havde rejst krav på Københavns slot og by. Kongen erklærede sig da til enhver tid rede til at stå til rette for ærkebispens og rådet. Jens Andersens svar anføres ikke.

Dermed er dokumentstoffet udtomt. Først en menneskealder senere rejses spørgsmålet igen¹, og da således, at det er ganske klart, at bispesædet ikke havde opgivet sin ret.

På denne kildebasis er det, at Erslev bygger sin skildring af Jens Andersen som den svage og eftergivende kongetjener. Hans hovedargument er bispens brev af 13. nov. 1416; »Jens gik virkelig straks ind paa alt, hvad der var aftalt« hedder det² stærkt forenkende. Man må hertil spørge, om han da havde mulighed for at gøre andet. Erslev synes at have overset, at han før valget ikke blot var provst i Odense, men også kannik i Roskilde, at han i denne egenskab havde deltaget i møderne både af 5. og 8. nov., og navnlig at brevet af sidstnævnte dato i al fald pålagde ham en juridisk forpligtelse, som det vilde have været yderst uklogt at trodse. Processen for en blandet domstol i februar stod ikke til at undgå; derimod kunde man ruste sig til en sagligt velfunderet procedure, og det blev heller ikke forsømt. Den mulighed for fortsat kamp, som dommen af 3. febr. åbnede, greb Roskildeklerkene med taknemlighed, og ikke nok hermed, biskoppen søgte nu, med andre ord så snart det lod sig gøre, at komme bort fra novemberforligets farlige principielle indrømmelse med den blandede domstol. Hans holdning på landstinget i 1419 var alt andet end svag; ikke blot fordrede han sagen påkendt af en rent gejstlig domstol med bestemte krav om sammensætning og sted, men føjede hertil endog den dristige betingelse, at ærkebispens først skulde have opnået pavelig sanktion, et krav, som modparten må have fundet aldeles uvedkommende. Af brevet 26. febr. udlæser Erslev³, at »Biskop Jens vovede ikke at gøre Indsigelse«; men af kildens

¹ Ibidem, 184 f.

² Erik af Pommern, 120.

³ Ibidem, 122.

påfaldende tavshed kan med større føje drages den modsatte slutning, at han fastholdt sit standpunkt.

Studiet af selve sagens akter har da ført os til en tolkning, der er Erslevs stik modsat: så langt fra at vise sig som »en føjelig modstander¹« må Jens Andersen tværtimod siges at have gjort alt, hvad kannikerne med billighed kunde forlange, for at fastholde den truede besiddelse. Denne opfattelse støttes yderligere af en af Erslev forbiset kilde, som ganske vist er sen, men dog absolut ikke værdiløs. Så længe den katolske kirkeordning bestod, vedblev stiftet lejlighedsvis at minde om sin ret til København. Således bl. a. i 1494, da Roskildeskanniken Peder Lauridsen for Sjællands landsting aflagde sit vidnesbyrd. I det notarattesterede brev herom hedder det² om Erik af Pommerns tid: »Insuper adiungendo dixit, se non solum fama publica referente, sed et plurimorum fidedignorum relatione audiuisse, quod dominus Petrus, quondam episcopus Roskildensis, tempore obitus suj castrum Haffnense nomine et ex parte ecclesie Roskildensis pacifice possidebat et eo mortuo rex Ericus ipsum castrum iuris ordine pretermisso acceptavit et postea violenter occupavit, episcopo Johanne Andree sepius reclamante et conquerente«. Ifølge Roskildetraditionen havde altså Jens Andersen fuldt ud varetaget sin embedspligt. Men hvis dette er rigtigt, så må det virke tilbage på opfattelsen af hans valg nov. 1416. Det er mindre sandsynligt, at kongen har gennemdrevet en kandidat, der siden skuffede hans forventning, end at kannikerne har samlet sig om den mand, hvem de både i henseende til juridiske kundskaber og moralsk rygrad anså for bedst egnet til at føre deres sag, at med andre ord valget fortsætter linien fra 5. og ikke fra 8. november.

III. Overkansleren.

I denne forbindelse må anføres et andet, ligeledes af Erslev overset træk. Samtidig med valget må Jens Andersen have

¹ Ibidem, 120.

² Københavns Dipl. I, 230.

fratrådt sit embede som kongelig kansler. I april 1417, kun to måneder efter kongens overtagelse af København, fandt der her en forhandling sted med hanseatiske udsendinge, der bl. a. fordrede udbetalt et større pengebeløb, som de hævdede at have fået skriftligt tilsagn om ved et møde i juli 1416. Ifølge deres indberetning¹ fralagde kongen sig først ethvert kendskab til dette gældsbevis, men måtte efter nærmere undersøgelse indrømme dets rigtighed, for så vidt »de here biscop van Roschilde, de do sin canceller was, dar jeghenwerdich were unde des bekende, dat he dat ghescreven hadde«. Af relativsætningen fremgår med sikkerhed, at Jens Andersen var kongens kansler i juli 1416, men ikke i april 1417. Men mere oplyser dette kildested heller ikke, og dermed er sagen ikke fuldt oplyst.

Den kompliceres nemlig derved, at Jens Andersen 23. juni 1419 og to gange senere kaldes summus cancellarius regni Dacie². Tidspunktet for hans advancement til dette embede må ligge mellem nov. 1416 og juni 1419, men kan ikke nøjagtigere bestemmes. Af hanserapportens tavshed kan intet herom sluttes; selv om nemlig titlen var tildelt før april 1417, kan i så fald enten kongen eller stædernes udsendinge have fundet det i den foreliggende sammenhæng ligegyldigt og derfor undladt at nævne den. Et vist indicium har man snarere i det af Will. Christensen³ påviste forhold, at Roskildebispens rang som den fornemste i rådet næst efter ærkebispens først indtræder efter hans indvielse; da Jens Andersen først fik pavelig udnævnelse 9. marts 1418, må hans vielse ligge senere end denne dato, og måske er han da først blevet øverste kansler på den herredag i København i sommeren 1419, hvor han første gang nævnes med titlen. Men noget bevis for, at han i de første år af sin bispetid har været udelukket fra kancelliet, lader sig ikke føre.

Hele det overordentlig vanskelige problem om det senmiddelalderlige embede som rigets øverste kansler og dets for-

¹ Hanserecesse [1. Abth.], VI (1889), 351.

² Se nærmere s. 439.

³ Dansk Statsforvaltning i det 15. Århundrede, 89.

hold til Roskilde bispestol er med sædvanlig grundighed og forbilledlig forsigtighed behandlet af William Christensen, til hvis udførlige redegørelse¹ vi derfor her kan henvise. Hans resultat står ikke rigtigt i forhold til arbejdet; netop den så vidt ses aldeles udtømmende fremdragelse af alt kildestof tjener kun til at understrege, hvor lidt man i virkeligheden véd. Strengt taget forekommer titlen »*summus cancellarius regni Dacie*« kun fire gange, nemlig tre gange om Jens Andersen og een gang (1510) om Johan Jepsen (Ravensberg); men der er intet til hinder for at antage, at den lejlighedsvis kan være anvendt både af Jens Andersens to nærmeste forgængere og af alle hans efterfølgere helt op til reformationen. Endnu vanskeligere er det at afgøre, om der med titlen var forbundet nogen som helst virkelig magt.

De tre aktstykker, hvori den tillægges Jens Andersen, taler ikke for det. Det ene er ret ubetydeligt, et vidnesbyrd af 6. aug. 1421² om et skøde af jysk jordegods til kronen. De to andre er i og for sig vigtige nok, det er nemlig traktaterne med Polen 1419³ og med hansestæderne 1423⁴. Men om begge gælder, at bispen, selv om han nævnes først blandt sine kolleger, dog kun er een af en talrig skare medbeseglere; det vilde være meget dristigt af den grund at tilskrive ham indflydelse på de to traktaters indhold, så meget mere som begge må betegnes som karakteristiske udslag af kong Eriks selvstændige udenrigspolitik. Noget lignende gælder den traktat med Polen 1510, hvori Johan Jepsen fører samme titel⁵.

I selve dennes form antydes et tilsyn med de to egentlige kanslere, og mere kan der for så vidt heller ikke godt være tale om, som det siger sig selv, at Roskildebispen har haft alt for meget andet at gøre til i det daglige at kunne kontrollere, endsig lede det kongelige kancelli; han kunde ikke til stadighed

¹ Ibidem, 82—91.

² Danske Mag. 1. r. V (1751), 303 f.

³ Sveriges traktater III (1895), 40.

⁴ Ibidem, 72.

⁵ Mathias Dogiel: Codex diplomaticus Poloniae (1758), 357.

følge kongens rejser¹. Der kan derfor højst være tale om en revisionsmyndighed, og det er der rimeligvis også²). Men i så fald må det tilføjes, at en sådan kontrol var mere i rigsrådets end i kongens interesse; dermed stemmer også ordet regni i titlen. Hvis Roskildebispens ikke blot som alle sine kolleger havde sæde i rådet, men også var dettes selvskrevne ombudsmand over for kancelliet, så har den kongelige udnævnelse til overste kansler været en ren formalitet, hvis den ikke ligefrem er sket under pres fra rådernes side. Man kan følgelig af Jens Andersens nye titulatur i juni 1419 ikke slutte noget som helst om en foregående afspænding i hans forhold til kongen.

Oplysningerne om bispens opholdssteder og virksomhed i de første år efter valget fordeler sig mærkeligt ujævnt. Fra 1417 foreligger syv³ kildesteder, fra 1419 ni, men fra 1418 ikke et eneste. Endnu mere påfaldende end denne lakune er den tilsyneladende fuldstændige pause i Københavnskonflikten lige fra febr. 1417 til jan. 1419. Erslev⁴ har givet den forklaring, at »Biskop Jens drog til Rom for at søge Stadfæstelse hos Paven«; men den holder ikke stik: ikke blot savnes al positiv dokumentation, men den modsiges direkte af en uafviselig kilde. Det er et brev af 9. maj 1418⁵, hvorved Martin V pålægger bisperne i Ribe og Odense at modtage Jens Andersens embedsed, da paven vil skåne ham for i den anledning at foretage den besværlige rejse til Rom. Det er vel uden videre klart, at hvis biskoppen personligt havde afhentet det pavelige stadfæstelses brev af 9. marts samme år⁶, havde han kunnet aflægge eden ved samme lejlighed. Man må da her sikkert nøjes med at konstatere kildernes svigten.

I årene omkring 1418 skete det første forsøg på oprettelse

¹ Jfr. Will. Christensen, opus cit., 102.

² Nedenfor, s. 444 f., 452-59.

³ Fem breve vedrørende striden om København (jan.—febr., s. 434), hanserapporten fra april (s. 438), endelig en af biskoppen personligt rekvi-
reret vidisse af Ringsted landsting 1. dec. (Rep. I, nr. 5685).

⁴ Erik af Pommern, 122.

⁵ Acta pont. Danica II (1907), nr. 1256.

⁶ Ibidem, nr. 1245 f.

af et nordisk universitet, og deri må Jens Andersen have været stærkt både interesseret og impliceret. Men hans standpunkt er aldeles ukendt. Det lidt, man med sikkerhed kan vide om sagens gang, lader sig sammenfatte i få linier. I et andragende til paven ansøgte kong Erik om, at denne vilde bemyndige ærkebispen af Lund og biskoppen af Roskilde til at indrette et universitet enten ved en af de danske domkirker eller på et andet passende sted inden for kongens riger og efter hans nærmere bestemmelse. Jan. 1419 gav paven sit samtykke¹, hvortil der ved en bulle af 26. maj²) knyttedes to betingelser, nemlig at universitetet skulde begynde sin virksomhed inden to år, og at det ikke måtte omfatte noget teologisk fakultet. At planen ikke kom til udførelse, er også sikkert. Motiverne både til dens fremkomst og til dens opgivelse må man derimod lade gå fri, og alle gisninger derom³ må nødvendigvis blive værdiløse, så længe vi hverken véd, hvem der stod bag kongens ønske, til hvilken by undervisningen tænktes henlagt, eller hvordan den stedlige højgejstlighed reagerede. Her må vi nøjes med at fastslå, at forslaget om Jens Andersens beskikkelse ikke uden videre kan tages som bevis for kongens tillid til ham; han var ikke til at komme udenom, hvis man da ikke på forhånd vilde udelukke både København og Roskilde. Om han og hans kolleger i rigsrådet har støttet planen eller tværtimod forpurret den, er ud fra det foreliggende kildemateriale umuligt at afgøre.

IV. Det fællesnordiske rådsmøde 1419.

Selv om det kan være tvivlsomt, om pavebullens ordlyd var nået frem i tide, tør man gå ud fra, at universitetsspørgsmålet er blevet livligt debatteret, måske også i realiteten af-

¹ Ibidem, nr. 1279.

² Arild Huitfeldt: *Den 3. Part Chronologiae* (1503), 284—89.

³ Afskrækkende eksempler, se William Norvin: *Københavns Universitet i Middelalderen* (1929), 67—71.

gjort, på den fællesnordiske herredag i København i sommeren 1419. Hvilken overordentlig betydning man i hvert fald i visse kredse tillagde dette stærkt besøgte¹ møde, derom foreligger et særdeles fængslende, men hidtil mærkværdig upåagtet vidnesbyrd i den udførlige indledning til et af de vigtigste derfra udgåede aktstykker, nemlig dommen i Jens Gerekesens sag 9. juli². Teksten gengives her i sin helhed:

In nomine Domini amen. Anno a natiuitate eiusdem millesimo quadringentesimo decimo nono, mensis Iulii die nona, hora vespere vel quasi, pontificatus sanctissimi patris et domini, domini nostri Martini, digna Dei prouidencia pape quinti, anno eiusdem secundo, indicione XII, in maiori estuario castri Hafnensis, Roskildensis dyocesis, coram serenissimo principe ac domino, domino Erico, Dei gracia regnorum Dacie, Suecie et Noruegie, sclauorum gothorumque rege et duce Pomeranie, necnon coram reuerendissimo in Christo patre, domino Petro, eadem gracia archiepiscopo Lundensi, Suecie primate et apostolice sedis legato, et reuerendis patribus dominis Johanne Slesuicensis, Kanuto Lincopensis, Bryniulpho Scarensis, Johanne Roskildensis, Magno Aboensis et Nawnone Arrosiensis ecclesiarum episcopis, vice et loco parlamenti consueti in dicto regno Dacie statutis ad hoc temporibus celebrari de mandato regio propter infrascripta tunc conuocatis, cum quampluribus baronibus, proceribus, militibus, militaribus et allis nobilibus, regia consilia facientibus et representantibus ad tractandum de negotiis dictorum regnorum et de bono statu et felici gubernacione eorundem, necnon ad reformandum deformata et reordinandum deordinata et iudicandum iudicanda et corrigendum corrigenda et ad disponendum de aciebus defensionum in metis et confiniis paganorum et ad offendendum eosdem et se defendendum contra eosdem ad fidei sacrosancte ecclesie et christianitatis dilatacionem multifluam et augmentum, et quando arduitas negociorum grauium nouiter ingruencium poposcerit, tum expediens est iuxta consuetudinem dictorum regnorum facere regias conuocaciones archiepiscoporum, episcoporum et aliorum prelatorum, baronum, procerum, militum et militarium consiliarum dictorum regnorum ad faciendum et perficiendum similia vt in parlamento, necnon ad respondendum et responsa dandum

¹ Traktaten med Polen opregner ikke færre end 71 medbeseglere, se Sveriges traktater III, 40 f.

² Svenskt diplomatarium III (1902), 472—79.

ambasiatoribus apostolicis, si qui venerint, vel ambasiatoribus principum atque regum, sicque contigit de mense Junii et Julii, quod responsa dari debebant ambasiatoribus serenissimi principis ac domini, domini Sigismundi, Romanorum, Vngarie etc. regis illustrissimi, consanguinei et fratris dicti domini Erici regis, et ambasiatoribus Wlatislai, Polonorum regis etc. serenissimi fratris eiusdem domini Erici regis, super negociis grauibus atque magnis, et propter hoc dictus dominus Ericus conuocacionem fieri decreuit consiliariorum regnorum suorum prefatorum et eciam ad satisfaciendum querelis pauperum in dictis regnis suis de grauibus oppressionibus querulancium, quibus nec debet nec potest iusticia denegari; dictaque serenitate in dicta congregacione regia pluribus magnis et arduis negociis feliciter expeditis pro consolacione pauperum pro tribunali sedente coram ipsa serenitate in dicto regio concilio ecclesiastico et temporali et coram me notario publico infrascripto tamquam auctentica persona constitutus, reuerendus pater dominus Johannes, archiepiscopus Vpsalensis, parte ex una, necnon quidam dictus Lubertus Kortenhorst, opidanus Stocholmensis, Vpsalensis dyocesis, parte ex altera dictus Lubertus contra dictum dominum archiepiscopum . . . graues querelas proposuit

Med de sidst gengivne ord fuldbyrdes overgangen til selve den ligeledes meget udførlige gengivelse af klagerne over ærkebispem og til referatet af disses behandling, hvis hovedresultater blev, at hans afgørelse af en omstridt ægteskabssag omstødtes og han selv tilbageholdtes i Danmark og således hindredes i fortsat at fungere.

I sin helhed har denne domsakt ligesom den langt mere bekendte Nyborgdom 1413 notaraktens tunge og højtidelige form. I indledningens begyndelse defineres straks klart og uden nølen forsamlingens karakter og kompetence: den er de nordiske rigsråds fællesmøde og i kraft deraf danehoffets arvtager. I nøje sammenhæng hermed udvikles derefter en meget omfattende dagsorden, som trods den knudrede syntaks utvetydigt kan inddeles i tre afsnit. Først et indenrigspolitisk, der tillægger mødet en næsten ubegrænset både dømmende og lovgivende myndighed, det sidste specielt med henblik på rigernes forsvar, der overensstemmende med unionsbrevet opfattes som fællesanliggende; som afslutning hævdes, med gentagen be-

toning af kontinuiteten fra danehofferne, det formålstjenlige i, at kongen i vanskelige situationer indkalder sådanne møder. Andet afsnit, som indledes med ordene »necnon ad respondendum«, gælder udenrigspolitikken, og herunder anføres som konkret anledning nødvendigheden af at svare kongerne Sigismunds og Wladislaws gesandter. Mødets afholdelse skulde dermed synes mere end tilstrækkeligt retfærdiggjort. Ikke des mindre har endnu et motiv uimodståeligt påtrængt sig tekstens forfatter og nødt ham til at tilføje det tredje lige så vægtige som korte afsnit, der omhandler de fattiges klagemål. Dermed føres vi tilbage til indenrigspolitikken; men mens første afsnit var overvejende abstrakt statsretsligt, har det tredje aktuelt og socialt brod og hæver sig til en agitatorisk patos, hvis skarphe-
hed dog øjeblikkeligt forsigtigt dæmpes ned ved den i overgangsformlen indskudte bemærkning om, at de fattige allerede har fundet trøst.

I sin helhed former denne indledning sig som en storpolitisk programerklæring uden organisk forbindelse med den konkrete retssag. Kun dens ejendommelige placering kan forklare, at den ikke forlængst er værdsat efter fortjeneste som det klareste og fyldigste udtryk for, hvordan datidens konstitutionelt sindede stormænd — eller, om man vil, tilhængerne af regimen *politicum*¹ — opfattede unionens forfatning. Den udgør for så vidt modstykket til de engelske gesandtskabsrelationer fra 1402, hvori det monarkiske standpunkt afspejles². Manifestets kerne er dets fremhævelse af kontinuiteten fra danehof til rigsråd³ og af de sidstnævntes vidtstrakte medbestemmelsesret på alle statslivets områder, endog udenrigspolitikken; intimt forbundet dermed fremtræder en i formen noget sløret, i realiteten temmelig hvas kritik af kong Eriks regeringsførelse.

At forfatteren har været gejstlig, er ganske indlysende.

¹ Jfr. Erik Lönnroth: Sverige och Kalmarunionen 1397—1457 (1934), 26—29.

² Ibidem, 34, 38 f.

³ Jfr. herom A. Hude: Danehoffet (1893), 166 f., 208; Poul Johs. Jørgensen: Dansk Retshistorie, 2. udg. (1947), 495.

Sprog og stil er næsten bevis nok; den universitetsdannelse, de rober, besad få eller ingen af tidens adelsmænd. Dertil kommer andre træk, især den ejendommelige måde, hvorpå de verdslige deltagere nævnes en bloc, nærmest som appendix til et bispemøde, og — allermest overbevisende — den korstogsideologi, der pludselig og uden synderlig aktuel motivering gennembyder første afsnits juridiske abstraktioner. Rimeligst er det at søge blandt de seks navngivne bisper. En af dem var Jens af Roskilde — summus cancellarius.

Hvorfor manifestet er anbragt som indledning til dommen, er et spørgsmål, som det er lige så naturligt at stille som umuligt sikkert at besvare. Netop den gejstlige oprindelse afgiver dog et godt udgangspunkt for en plausibel hypotese. For prælaterne må Jens Gerekesens sag have frembudt et endnu vanskeligere problem end Københavnskonflikten. Ganske vist har det i juli 1419 sikkert stået alle indviede klart, at ærkebispens var for uhjælpeligt kompromitteret til at kunne reddes. Men måden, hvorpå han fjernedes fra sit embede, kunde ikke være ligegyldig. Øjeblikkets situation¹ var den, at den af ham forfulgte Stockholmborger Lubert Kortenhorst havde appelleret til paven, mens kongen for at undgå en afgørelse ved kurien havde indstævnet parterne for herredagen. De gejstlige rådets stilling hertil var ingeniørlunde på forhånd givet; allerede anerkendelsen af konge og råd som kvalificeret overinstans i en for gejstligt forum rejst ægteskabssag, og endnu mere ærkebispens faktiske afsættelse, måtte i deres øjne synes en ny farlig afvigelse fra princippet *libertas ecclesiae*. Men har der været divergenser herom, så blev de i hvert fald overvundne. De seks bisper valgte at støtte kongens politik, og det med megen kraft; som det fremgår af brevets tekst², afgav de efter hans ønske to meget vigtige erklæringer, hvoraf den første omstødte ærkebispens dom i ægteskabssagen, mens den anden

¹ En detaljeret behandling af Jens Gerekesens komplicerede sag vilde kræve en særlig afhandling. Her anføres kun det i sammenhængen absolut nødvendige.

² Svenskt Diplomatarium III, 477 f.

blandt andet fastslog, at en gejstlig dommer, der i en kriminalsag bevidst krænkede retten, var hjemfalden til afsættelse. Ved således at lade kirkeretten træde tilbage for hensynet til Nordens uafhængighed af pavemagten, gjorde de kongen en i den foreliggende situation uundværlig tjeneste, og det var da kun rimeligt, at de forlangte en modydelse. Og da Erik ved at appellere til dem i praksis havde anerkendt deres medbestemmelsesret i et betydningsfuldt politisk anliggende, var det fuldt ud logisk, at de til gengæld for hjælpen fordrede og fik denne ret fastslået også teoretisk, selv om det ikke skete i juridisk bindende form. Således er det i det mindste muligt at forklare manifestets tilblivelse og placering.

Domsaktens indledningsafsnit er et vægtigt led i rækken af vidnesbyrd om, at den politiske modsætning fra Kalmarmødet 1397 holdt sig levende i den følgende tid¹. Der har på herredagen 1419 gjort sig en skarp opposition gældende mod monarkiets absolutistiske tendenser. Om oppositionspartiet så også har haft magt til at sætte sine synspunkter igennem i praksis, det er adskilligt mere tvivlsomt. En kraftig advarsel mod at overvurdere dets indflydelse rummes i hvert fald deri, at de to eneste akter af større politisk rækkevidde, der er bevaret fra mødet, nemlig domsaksen og traktaten med Polen, begge må tolkes som udtryk for kongens ønsker. Men det må ikke glemmes, at vor viden er fragmentarisk; på andre punkter kan han og hans personlige rådgivere, blandt hvilke vel Erik Krummedige allerede nu indtog førstepladsen, meget vel have set sig nødsaget til at bøje af. Vi véd hverken, hvad der kom ud af det kun i domsaksen omtalte gesandtskab fra kong Sigismund, eller hvorfor universitetsplanen led skibbrud.

At biskop Jens Andersen har været en virksom og fremstående deltager i Københavnsrådet, fremgår ikke blot af hans fremskudte plads i de to hovedakter. Han nævnes også i et retsligt vidnesbyrd af 1. juli² som den, der sammen med »andre flere welbornæ mæn« havde fået kongelig befaling til at

¹ Først at have fremhævet dette er Erik Lönnroths store fortjeneste, se Sverige och Kalmarunionen 1397—1457, 61.

² Danske Mag. 1. r. V, 296 f.

holde retterting, altså som retsformand, og det er klart, at bemyndigelsen ikke gjaldt den foreliggende sag alene. Kun to dage ældre er et af ham i forening med ni andre bisper udfærdiget brev¹ om 40 dages aflad for pilgrimme, der gæstede det gamle Clara kloster i hans stiftsstad. Sporene af hans virksomhed i resten af 1419 og i 1420 er derimod få og med en enkelt undtagelse uden større interesse. Kun i regestform kendes hans genbrev af 10. aug. 1419², hvoraf fremgår, at kongen fra stiftet havde indløst panteforleningen Næsbyhoved ved Odense og i stedet derfor pantsat Nygård i Odsherred; hvad der lå bag denne handel og hvem der havde mest gavn af den, savner vi mulighed for at vurdere. 12. nov. s. å. optog han et større lån hos sit kapitel³. Endelig kan man konstatere hans deltagelse i to bispemøder, det første i Odense okt. 1419⁴, det andet i Sakskøbing juni 1420⁵. Begge kendes udelukkende fra breve af samme art som det ovennævnte til fordel for Clara kloster; indholdet er tilsagn om 40 dages aflad for besøgende henholdsvis i Egense kirke på Sydfyn og i købstadkirken i Sakskøbing. Der er stærk grund til at betvivle, at prælaterne har ulejliget sig ud på lange rejser alene for disse småsagers skyld; navnlig gælder dette Sakskøbingmødet, hvori foruden Jens Andersen deltog bisperne ikke blot fra Hamar og Bergen, men endog fra Island og Orkneyøerne. Men om de høje herrers politiske meningsudvekslinger tier kilderne.

Megen oplysning om Roskildebispens politiske standpunkt indeholder disse kildesteder således ikke. Når den kraftige brydning, hvis eksistens fremgår af dømsindledningen, ikke des mindre lader sig nærmere belyse, skyldes dette et par dokumenter af noget senere dato. Før disse optages til analyse, må vi dog standse ved endnu en kilde fra 1420 — den eneste, der direkte giver udtryk for Jens Andersens politiske grundsyn.

Det er i det hele ikke muligt at behandle forholdet mellem

¹ Rep. I, nr. 5783.

² Ældste danske Archivregistraturer I (1854), 36.

³ Rep. I, nr. 5814.

⁴ Brevuddrag af Hamsfort i Script. rer. Danic. I (1772), 323.

⁵ Rep. I, nr. 5854.

Roskildestiftet og kronen omkring 1420 uden at omtale dronning Margrethes gravlæggelse i domkirken, der som bekendt betød dennes varige ophøjelse til gravkirke for de danske konger og for bispesædet således en delvis erstatning for det omtrent samtidige tab af København, uden at dog nogen sammenhæng mellem disse to ting tør postuleres. Kannikekorets omdannelse til mindekapel for dronningen foregår i tre etaper. Den første er selve kistens overførelse fra klosterkirken i Sorø til Roskilde og den dermed forbundne tre dages kirkefest i sommeren 1413, af hvis i detaljer kendte forløb man¹ med rette har sluttet, at flytningen fandt sted med kong Eriks fulde billigelse, og at mindefesten tillige markerede domkirkens indvielse til kongelig gravkirke. Om anden og tredje etape giver samtidige og velbevarede indskrifter sikker kundskab: 1420 opstilledes, muligvis efter visse forberedende byggearbejder², på biskoppens foranstaltning og bekostning kannikekorets endnu stående stoleværk; og 1423 overflyttedes Margrethes blykiste³ til den af kongen bekostede⁴ pragtfulde alabastersarkofag. Det er uden videre klart, at denne tiårige udvikling, der i bund og grund ændrede domkirkens centrale del, ikke har kunnet gå for sig uden et stadigt samarbejde mellem konge, biskop og domkapitel. I tilfælde af divergenser om detaljerne må den gejstlige part alene i kraft af sin ejendomsret have stået ret stærkt.

Størst interesse har i dette arbejdes sammenhæng den over korstolene anbragte indskrift⁵, der i sin helhed lyder således:

In honorem sancte et individue trinitatis ac beati Lucii pape et martiris, sacrosancte huius ecclesie patroni, de ordinacione pariter et expensis venerabilis in Cristo patris ac domini Iohannis dei gracia episcopi Roskildensis, completus est chorus iste. Anno ab incarnatione domini millesimo quadringentesimo vicesimo pon-

¹ Tage E. Christiansen i *Danmarks Kirker, Københavns Amt IV* (1951), 1796—1800.

² *Ibidem III* (1951), 1417 f.

³ *Ibidem IV* (1951), 1806.

⁴ *Ibidem*, 1805.

⁵ *Ibidem III* (1951), 1677 f., jfr. *IV* (1951), 1804.

tificatus sui anno quarto, ob remedium animarum sue illustrissime regine Margarete tocius cleri fautricis hic sepulte et karissimi patruī sui domini Petri predecessoris sui recolende memorie; hac quippe regina regnante felix regnorum incolis ubique successus erat; valeat igitur et valeant qui nos valere velint.

Indholdet af denne indskrift, der nærmer sig til at være en bekendelse, kan ved første blik forekomme lidet interessant. Der er jo intet overraskende i, at biskop Jens, som vel de fleste af hans standsfæller, i hvert fald i Danmark, har omfattet den afdøde dronnings minde med både ærbødighed og hengivenhed. Begrundelsen er dobbelt, dels hendes velgerninger mod kirken, dels og navnlig undersåtternes lykke og velfærd. At Margrethe også var unionens stifterinde, fremgår kun af flertalsformen regnorum. Til hvad der i slutningslinierne står og navnlig ikke står, kommer vi tilbage, når vi har fået det fulde grundlag for en vurdering.

V. Forliget 1421.

Til sin dristige slutning e silentio ud fra brevet om København af 26. febr. 1419, at »Biskop Jens vovede ikke at gøre Indsigelse«, følger Erslev¹ følgende bemærkning: »Kort efter maatte han endda møde paa Sjællands Landsting og her afgive den Erklæring, at han takkede Kongen, »fordi han lod ham vel ved Rette og nyde Fred og Skel; maatte han ellers saa nyde det for andre Mænd«.

Tidsafstanden er i virkeligheden to år. Det brev, som Erslev sigter til, er et tingsvidne af Sjællands landsting, dateret 5. marts 1421. Det er bevaret i original og har været forsynet med 23 segl, hvoraf 21 er i behold. Dets fulde ordlyd² er følgende:

Jek Gerike Diekn, som landstings hørere j Syeland er, ok wi Naffne meth Guths nathe biscop j Westraaros, brother Niels abbat j Soræ, brother Jeipp abbat j Schowcloster, Eric Krumedike,

¹ Erik af Pommern (1901), 122.

² Danske Mag. 1. r. V, 300—02. Her efter originalen, RA, C 1, forhold til gejstligheden.

Benedictus Pogwisch, Henric Iensson, Herlogh Nielsson, riddere, Otte Meynerstorp, Niels Ericsson aff Wiinstorp, Jess Pethrssøn aff Kethilstorp, Thorbern Jensson aff Øørsløff, Tetz aff Querkeby, Knwt Nielsson aff Withfughlebergh, Solffue Nielsson foghed j Löwe, Jeip Iensson aff Syothorp, Lasse Fiend aff Sierstedhe, Sywende Beyentsson aff Kyghringe oc Niels Iensson aff Sandby, awapn, Jenes Jeipsson, Pether Danyng, burghemestere j Nestwet, Pether Alfast ok Hemming Smidh, burghemestere j Ringstadhe, kungore meth thette opne breff for alle the, som thet høre eller se, oss effter wor herres fothelsses aar thusende firehundrethe oc vpa thet eet oc tywghendeste aar, then othensdach nest effter mitfaste søndach vpa sielandsffare landsthing at haue wærit, oc seet oc hørt, at mechtigh herre oc flørste her Eric, meth Guths nathe Danmarks, Swerighes, Norghes, Wendes ok Gotes koning oc hertuch j Pomeran, wor nathighe herre, ther war vpa thet same forneffnde thing oc sachthe swo, at hanom war til witende worthet, at hetherlich fater meth Gudh biscop Jenes aff Roskilde haffthe warit ther vpa thinget oc haffthe thacket hanom for meghit got, oc atspurdhe ouer thet menighe thing, wm thet swo ware, at for^{ne} biscop Jenes haffthe ther waret oc thacket hanom j swo dan made som hanom war fore sacht. Tha wardh ther vtwiist eet stocke witne aff forscriffne landsthings hørere swo som er her Herlugh Nielsson selff tollfte gothe mæn at witne ther vm, the ginge wt oc beradde them, oc komme jn igen innen fire stocke vpa sæt thing oc sachthe oc witnedhe swo, at the haffthe bothe seet oc hørt, at for^{ne} biscop Jenes haffthe waret ther jnnen fire stocke j thet same aar then annen othensdach j faste tilforen oc haffthe sacht, at han thackedhe for^{ne} wor nathighe herre, thy at han lode hanom wel with rætte oc fridh oc schiel nyde, matte han ellers swo nyde thet fore andre mæn. Sidhen effter at ther war swo ganget oc sacht, tha stodh for^{ne} wor nathighe herre vp ok sachthe swo, at menighe danske mæn sculde wide, at han aldrih j hans tiidh nokre priuilegiæ eller breff haffthe vtgyffuit eller beseylet antich wtenlendsch herre eller stædher, eller nogher innen rikes, ther rikit eller kronen matte komme til hinder, minskelsse eller scadhe, ok sachte han swo, at ther haffthe wærit en canceler, som heet Bryms, han haffthe wel beseylt nokre breff, ther ey ware aldelis skiellighe, oc sachthe han vm Pether Falster, som nw nyleghe døthe oc canceler war, at han haffthe kært j hans døths sæng, at han haffthe oc wtgyffuit nokre breff, ther ey fulschiellighe ware, oc vm nogher man haffthe swo dane breff af thennom eller nokre andre fangit, ther amot rikit ware, thet ware hanom vwiterlicht. Till mere wissen oc witnessbyrdh at wi

thette for^{ne} swo haue seet oc hørt, som forescreuit staar, tha haue wi ladet wore incigle hengis fore thette breff, som gyffuit er aar, dach ok stædh som forescreuit staar.

På bagsiden bærer brevet følgende samtidige indholdsangivelse: »Syelandz landzthingx widne vm byskop Jens aff Roskilde oc vm priuilege, huilket witne myn herre selff bedis til¹«. Det er en fortræffelig regest. Med fuld ret har den gamle arkivmand lagt vægt på, at brevet var fremgået af kongens personlige initiativ. Allerede heraf kan med sikkerhed sluttes, at det ikke har drejet sig om bagateller, og dette bekræftes til overmål af tingets sammensætning. Af de i alt 23 udstedere er tre høje gejstlige, nemlig biskoppen i Västerås og abbederne i Sorø og Skovkloster, fire riddere, hvoriblandt de to fremstående slesvigske rigsråder Erik Krummedige og Benedict Pogwisch, elleve væbnere, hvoraf flere hørte til landstingets stamgæster, endelig den borgerligt fødte landstingshører og fire borgmestre. Det var med andre ord et af de i 15. århundrede ikke helt sjældne landsting, der nærmede sig karakteren af stændermøder². Fuldkommen rigtig er også registrators iagttagelse, at brevet falder i to tydeligt adskilte afsnit, hvoraf det første attesterer biskoppens mærkelige erklæring, mens det andet gengiver kongens lige så ejendommelige forsvarstale.

Om sammenhængen mellem disse to dele giver teksten ingen som helst direkte oplysning. Ikke des mindre må man, indtil det modsatte sandsynliggøres, være berettiget til at forudsætte en sådan sammenhæng, simpelt hen fordi man ellers vilde have udfærdiget to breve. At behandle indbyrdes uvedkommende sager i een og samme retsakt vil under hensyn til dennes senere opbevaring og anvendelse til enhver tid være indlysende upraktisk, og middelalderens jurister var meget omhyggelige med at undgå denne fejl³.

¹ Gentaget omtrent ordret i Kalundborgregistraturen, Ældste danske Archivregistraturer I, 36.

² Jfr. Poul Johs. Jørgensen: Dansk Retshistorie, 497 f.

³ Eksempler på parvise breve af samme dato, med samme udsteder og af nært beslægtet indhold Rep. I, nr. 4994 f., 5944 f., 6266 f., 6440 f.; Dipl. Chr. I, udg. af C. F. Wegener (1856), 326 f.

En forsvarlig tolkning af tingsvidnet af 1421 må med andre ord slå bro mellem dets to dele, forbinde dem til en enhed. Det kan kun gøres hypotetisk, men en rimelig hypotese lader sig uden vanskelighed opstille. At kong Erik spiller en hovedrolle i begge retsscener, er tydeligt, men ikke tilstrækkeligt. At Roskildebispen (skønt fraværende) er hans modpart i den første, er også ubestrideligt. Antager vi, at det samme gælder i den anden, så er sammenhængen der. Brevet bliver i så fald vidnesbyrdet om et fuldbyrdet politisk forlig: efter at bispens indrømmelser er gjort vidnefast, føjer kongen sine til. Vi skal nu nærmere prøve denne hypoteses holdbarhed.

Hvad enten man vil godtage den eller ej, er i begge tilfælde kongens apologi et nyt bevis på, at han allerede i begyndelsen af sin regering havde en kraftig stormandsopposition at kæmpe med. Med det »trygge Tillidsforhold mellem Kong Erik og hans »gode Mænd« i Danmark«, som Erslev¹ ud fra disses udstrakte anvendelse som slotshovedsmænd mente at kunne slutte sig til, har det åbenbart været så som så. I sammenligning med det overvejende abstrakt holdte manifest fra 1419 giver forsvartalen klarere besked om klagepunkterne. De var to og begge væsentlige. I det første, som pure afvistes, sigtedes kongen for at føre en politik, der var til skade for kronens interesser; det andet, hvis rigtighed delvis indrømmedes, gik ud på, at det kongelige rettertings myndighed blev misbrugt. Så meget står fast. Dunklere ligger derimod den konkrete baggrund for disse to noget vagt formulerede sigtelser.

Ikke mindst synes dette at gælde den første og videst gående. Reversalpåtegningen sammenfatter den i ordet »priuilege«. Følger man dette fingerpeg, understreger man i teksten ordene i hans tid, privilegier og stæder, og erindrer man sig endelig, at Eriks stadsfæstelse af hanseprivilegierne fandt sted i 1398², altså længe før han blev eneragent, føres man derved til den antagelse, at det navnlig var politikken over for hansestæderne, som oppositionen fandt skadelig for riget.

¹ Erik af Pommern, 137, jfr. 140 f.

² Hanserecesse [1. Abth.] IV (1877), 453—456.

Til støtte for denne tolknings rigtighed kan anføres indledningen til den bekendte købstadforordning af 15. febr. 1422. Det hedder her¹: »Wider, gothe wener, att offte ok ithelighe hauer kæremaal wæret for oss af wore gothe mæn j rikit, swo oc æn nw sidherst wi wore j Ringstede, aff wort radh, clerkerie oc ridderscap« om misforhold i handel og håndværk, særlig i købstæderne. »Sammelethis haue oc wore burghere oc köpstædhemæn til oss tiit oc offte talet oc for oss kært, oc serdeles atter nw sidherst i Ringstædhe« over landprang og forkøb. Nu er forholdet ganske vist ikke så enkelt, at »sidst i Ringsted« simpelt hen vil sige marts 1421. Ind imellem kommer nemlig det lands- ting 2. juli samme år, som afgav erklæring om Slesvigs dansk- hed². Atter her var kongen personligt til stede, og han mødtes denne gang med en endnu mere repræsentativ forsamling end i marts; den omfattede nemlig Roskildebispen og hele hans kapitel, abbederne i Sorø og Skovkloster, 13 adelsmænd og ikke mindre end 15 borgmestre og rådmænd. Ved denne usæd- vanligst gunstige lejlighed — kongen havde jo brug for tingets hjælp — er da utvivlsomt³ klagerne både blevet fremført og modtaget med mere eller mindre oprigtig imødekommenhed. Som forordningsteksten viser, var de noget nær enstemmige; herrestænderne sluttede op bag købstadborgerne. De kom der- for også til aktivt at medvirke til den reform, som blev følgen. Efter det ret udførlige referat af klagerne og kravet om ændring af forholdene fortsætter samme kilde: »Tha bebuthethe wi till oss till Roskilde biscop Jenes j Syælland oc the andre prelate oc ridderscap ther af landet, oc köpstæthemennene meth, the fornumpstighiste oc the beste, wi wiste ther i landet wære, vm thisse forscrefne ærinde oc beddis there radh ther till. Tha haue the swo vnderwiist oss oc raadt oc for thet beste keest, at wi thet swo fly oc bywdhe«. Derefter følger selve paragraf-

¹ Aarsberetninger fra det kgl. Geheimearchiv V (1871), 57.

² Rep. I, nr. 5924, jfr. Antislesvigholstenske Fragmenter XIII (1850), 110—13.

³ Noget senere af kongen besøgt landsting for 15. febr. lader sig i hvert fald ikke påvise.

ferne. I denne skildring af lovens tilblivelse er det kongelige initiativ reduceret til det absolutte minimum, som forfatningsformen og obligat høflighed krævede. Karakteristisk er brugen af ordet »undervise«, det samme, der i håndfæstningerne 1483—1523¹ bruges om rigsrådenes påtaleret over for kongelige overgreb. At biskop Jens er den eneste af de til det forberedende arbejde indkaldte personer, der nævnes ved navn, kan måske forklares ved, at han var den fornemste²; men ganske tankevækkende er det, at forhandlingerne denne gang var forlagt fra landstinget til stiftsstadens.

Endnu et kildested følger sig naturligt til brevene af 5. marts 1421 og 15. febr. 1422. Det er slutningsafsnittet af kong Eriks tale til hansestædernes udsendinge i maj 1423, hvori han formaner dem til at moderere deres krav af hensyn til eftertidens dom: en ny konge vil ikke føle sig forpligtet til at overholde, hvad »he unde de ynwonere des riikes schaden aff hebben scholen, unde sundergen, also id uns nu gelegen is mit dessen dren riiken, also man in natiiden lichte wol seggende wurde van uns: was lach em dar machtes ane? he hadde dre riike; he mochte besegelen, wes he wolde, wente he was riike noch³«. Den kritik, hvis argumentation kongen her gengiver, afventede ikke hans død; han havde kendt dens tankegang i mindst to år.

Erslevs siden 1901 almindeligt accepterede fremstilling af Erik af Pommerns købstadvenlige politik⁴ synes da at trænge til visse korrektiver. Dels var initiativet ikke helt kongens eget⁵,

¹ Aarsberetninger fra det kgl. Geheimearchiv II (1856—60), 50, 64, 79. Jfr. beslægtet brug af verbet under rejsningen mod Erik af Pommern, A. Hude: Aktstykker vedrørende Erik af Pommerns Afsættelse (1897), 16, 22.

² Muligvis har dog forholdet en videre, mindre formel betydning, således som det uden tvivl er tilfældet med den tilsvarende nævnelse af Birger Gunnensen i dommen over Poul Laxmand, se Henry Bruun: Poul Laxmand og Birger Gunnensen (1959), 98.

³ Hanserecesse [1. Abth.] VIII (1897), 742.

⁴ Erik af Pommern, 155—65.

⁵ Dette er allerede gjort gældende af Aksel E. Christensen i Nordisk kultur XVI (1933), 120.

snarere dreves han frem af en enig opinion, dels synes der at foreligge en vis udvikling, hvis gennembrud måske kan dateres til 1422. Eftergår man Erslevs kildegrundlag, vil man se, at hjørnestenene netop er dette års sjællandske forordning og talen fra 1423. Ganske vist anføres¹ også den lange række af købstadprivilegier, hvoraf flertallet ligger før 1422; men disse gælder med en enkelt undtagelse (Vordingborg 1415²) skånske og fynske købstæder, derimod hverken sjællandske eller jyske, og kun tre (Svendborg 1413³, Helsingborg 1414⁴ og Malmø 1415⁵) begrænser udtrykkeligt gæsternes handelsrettigheder. At dette netop gælder disse tre byer, skyldes vel, at deres beliggenhed gjorde det særlig svært for dem at værgе sig. Om initiativet til købstadprivilegierne vides ikke meget; derimod står det fast, at forordningen 1422 skyldtes et pres på regeringen, og at reformen, så vidt vi véd, overhovedet ikke nåede Nørrejylland⁶. I sidste instans var købstadpolitikken årsag uden tvivl af økonomisk art: tysk tryk avlede dansk modtryk. Erslev⁷ har selv gjort opmærksom på, at købstadborgerne ikke rørte en finger for at hjælpe kongen i 1439, og de havde næppe heller megen anledning til at gøre det. Erik af Pommern var mere Ostersøimperialist end borgerkonge.

Vi vender tilbage til kongens forsvarstale på landstinget 1421. Med dens andet afsnit har — i modsætning til det første — både Will. Christensen og Erslev omtrent samtidigt beskæftiget sig. Førstnævnte⁸ er som sædvanligt den forsigtigste. Uden helt skarpt at have opfattet forskellen mellem de to

¹ Erik af Pommern, 460.

² Rep. I, nr. 5562.

³ Danmarks gamle Købstadlovgivning III (1955), 534 f.

⁴ Rep. I, nr. 5498.

⁵ Svenskt Diplomatarium III (1885), 30—34.

⁶ Den af Arup (Danmarks Historie II, 1932, 196) og Aksel E. Christensen (Nordisk kultur XVI, 120) hævdede opfattelse, at forordningen af 1422 skulde være en rigslov, er uden hjemmel og har ringe sandsynlighed for sig.

⁷ Erik af Pommern, 154.

⁸ Dansk Statsforvaltning i det 15. Århundrede, 162 f.

afsnit af talen er han i hvert fald ganske klar over, at det sidste omhandler to rigskansleres myndighedsmisbrug. Han beklager, at nærmere viden om deres forseelser savnes, fremhæver, at misbrug af rettertingsseglet var farlige for retsordenen, og går derefter over til at omtale forskellige langt senere vidnesbyrd om foranstaltninger derimod. Også Erslev¹ bemærker, at »hvad dette gaar paa, kan ikke nærmere oplyses«, men tilføjer, at »det hænger nok paa en eller anden Vis sammen med, at der var opdaget nogle Forfalskninger af kongelige Breve«. Til støtte herfor anføres to ikke meget overbevisende eksempler; det ene drejer sig ganske vist om et falsk kongebrev fra 1418², men den året efter henrettede falskner var ikke rigskansler; det andet er et af Peder Falster 1419 udfærdiget åbent brev³, der intet nævner om falskneri, men på visse vilkår tillader en ejendomstrættes genoptagelse for rettertinget. Hertil kommer, at selve teksten af 1421 slet ikke taler om falsknerier, men om breve, der ikke var »skellige«, d. v. s. juridisk forsvarlige, og at de sigtede var Jens Bryms og Peder Falster, hvis ret til at benytte rettertingsseglet ikke kan omtvistes. Det er disse to mænds embedsførelse og ikke noget som helst andet, der er tale om.

Det har i denne forbindelse en vis interesse, at et modsætningsforhold mellem Jens Andersen og Peder Falster lader sig påvise.

14. marts 1442⁴ attesterede biskoppens efterfølger og flere andre stormænd, at væbneren Claus Henriksen (Skade), som da var bispelensmand i Ramløse, i Roskilde i deres nærværelse stillede den sjællandske landsdommer Anders Jensen Gyrstinge følgende spørgsmål: »Dragher ether ey till mynnis, at jech war for rætte j Wordingborgh for righens radh met myne breff oc bewiisning wpa mit gotz Truestorp j Ramsyøhærit liggendes

¹ Erik af Pommern, 126 f.

² Ældste danske Archivregistraturer I, 64, jfr. Will. Christensen, opus cit., 416.

³ Rep. I, nr. 5800.

⁴ Ibidem, nr. 7229.

omodh Beyent Bille aff Alende, som ther wpa talide, hwes siell Gudh nade?» Landsdommerens edeligt bekræftede svar gik ud på, at han meget vel huskede dette retsmøde: på det omstridte gods havde Bent Bille fremlagt et af Peder Falster udstedt dom-brev, Claus Henriksen derimod et gammelt låsebrev; det sidste stadfæstedes, mens det første erklæredes for ugyldigt. Videre hedder det i Anders Jensens vidnesbyrd: »tha gaff segh wdj then samme striid biscop Jens oc for^{de} Beyent Bille, Gudh begges theres siele nade, wdj rætthen ther for righens radh om then rætt som for^{de} biscop Jens hade tilforen fwennit wdj then forerørde sagh mellom Beyent Bille oc Claus Henrichsen, tha fant thij swo ther for rætte, at hwat biscop Jens wdij then sagh giort hade, thet hadde han giortt meth ræthe«. Den her udførligt refererede proces for et retterting i Vordingborg lader sig ikke nærmere tidsfæste; om datoen kan kun siges, at den må ligge inden for Jens Andersens funktionstid 1416—31 og sandsynligvis efter kongens desavouering af Peder Falster 5. marts 1421. Men bortset herfra er oplysningerne behageligt præcise og utvetydige — i denne ejendomsstrid har verdslig og gejstlig domstol, repræsenteret henholdsvis af rigskansleren og Roskildebispen, konkurreret med hinanden, og — endnu væsentligere — den sidstnævnte fik ubetinget medhold for rigsrådet som øverste instans, hvad der synes at vidne om både saglig og politisk styrke. Sagen er for ubetydelig til i sig selv at kunne have spillet nogen væsentlig rolle som baggrund for opgøret 1421; men til gengæld er der grund til at tro, at den har været typisk. Det er i hvert fald påfaldende, at af den lille halve snes breve, hvori Peder Falster forekommer som rigskansler, er to til fordel for Bent Bille¹ og to for hans nære ven Steen Basse², mens eet vidimerer en kvittering til broderen Peder Lykke³. Det synes at vidne om en vis tjenstiver. At derimod biskop Jens har forholdt sig mere koldsindigt over for den i disse år stærkt opadstræbende Billeslægt, derom vidner ikke

¹ Ibidem, nr. 5726, 5871, jfr. 5328.

² Ibidem, nr. 5800, 5875.

³ Ibidem, nr. 5798.

blot hans dom i Truestorpsagen, men fuldt så meget tre små ord, der står i det tidligere¹ omtalte tingsvidne af 26. jan. 1419, og som, indføjet i den rette sammenhæng, er afslørende som et lynglimt.

Peder Lykke, hvis nære tilknytning ikke blot til dronning Margrethe, men også til kong Erik og dronning Philippa af mange grunde er utvivlsom, var fra 1409 til 1418 biskop i Ribe. Som sådan overværede han ligesom sin nære ven og protegé, biskop Navne, da i Västerås, forliget om København 8. nov. 1416²; sidstnævnte deltog også i dommen 3. febr. næste år³. 4. april 1418 valgtes Peder Lykke »efter kongens ønske og med hans samtykke«⁴ til ærkebiskop i Lund; men først et helt år efter kom han i fuld og formelt ubestridelig besiddelse af sit nye og høje embede. At dette som forlængst påvist⁵ ikke skyldtes pavelig modstand mod selve hans forflyttelse, men alene hans energiske og med kongens hjælp⁶ heldigt gennemførte kamp for en kraftig nedsættelse af servispengene, det fremgår tydeligt af, at paven 7. okt. løste ham fra Ribestiftet og ved provision overførte ham til Lund⁷; 13. dec. blev palliet ham tilstået⁸. Dermed var sagen dog ikke bragt til afslutning; endnu i bullen om takstnedsættelsen 17. marts kaldes han »olim episcopo Ripensi ad . . . ecclesiam Lundensem postulato et sibi nuper . . . de eadem proviso«⁹. Først ved udgangen af april kaldes han uden forbehold *archiepiscopus Lundensis*¹⁰.

¹ S. 435.

² Kjøbenhavns Diplomatarium I (1872), 140.

³ Ibidem., 142.

⁴ Magnus Matthiae: *Episcoporum ecclesie Lundensis series*, ed. Thomas Bartholin (1710), 179 (Erico Pomerano »consentiente & volente«). Jfr. Ribe stifts krønike (*Script. rer. Danic.* VII, 1792, 198): *consensu regis*.

⁵ W. Møllerup: *Bille-Ættens Historie* I (1893), 76 f.; Johs. Lindbæk: *Pavernes Forhold til Danmark under Kongerne Kristian I og Hans* (1907), 147.

⁶ *Acta pont. Danica* II (1907), 287.

⁷ Ibidem, 274.

⁸ Ibidem, 280.

⁹ Ibidem, 287.

¹⁰ Ibidem, 292 f.

Man må kende dette langsomme hamskifte i dets enkeltheder for at kunne vurdere betydningen af, at biskop Jens 26. jan. gør sin underkastelse under en kollegial domstol afhængig af, at ærkebispens forinden, »som hanwm byr¹«, havde erhvervet pavelig stadfæstelse. Han vidste, at Peder Lykke var kongens mand og af ham støttedes i sit økonomiske krav, og han vidste, at paven var gået så vidt, at resten var et tidsspørgsmål. Gør man sig dette klart, får det lille indskud i al sin tilsyneladende uskyldighed en ligefrem impertinent brod over for den både meget ældre og meget fornemmere embedsbroder. Er skarpheden måske en tak for sidst til den, der mere end nogen anden havde hjulpet kongen til at udnytte vakancen i Roskilde 1416? Og tør man ikke gå ud fra, at ærkebispens nærværelse ved forhandlingen med kongen febr. 1419² har forfejlet den tilsigtede intimiderende virkning?

Noget sikkert svar på disse spørgsmål kan ikke gives. Og det må i det hele indrømmes, at til en sikker kortlægning af modsætningsforholdet mellem Jens Andersen og Billeætten slår materialet ikke til. Det får derfor stå hen, om biskoppen med sin udtalelse jan. 1421 om de »andre mænd«, af hvem han stadig følte sin ret og sin fred truet, bl. a. har sigtet til Bent Bille. At han derimod har fundet kongens købstadpolitik for svag og følt sig ganske utryg ved det kongelige rettertings virksomhed, derom levner købstadforordningens indledning og Truestorpsagen ingen mulighed for rimelig tvivl. Men dermed underbygges i høj grad hypotesen om en nær sammenhæng mellem de to afsnit af tingsvidnet 1421. I den stormandsopposition omkring år 1420, hvis styrke vi har kunnet påvise, har Roskildebispen ikke blot taget aktivt del. Både i kraft af sit embede og af sin personlighed må han have været dens leder.

Erkendelsen heraf åbner ny mulighed for forståelse af forligsaktens første afsnit, som i sin upræcision ingenlunde er det mindst dunkle. Klart er det kun, for så vidt vi her får sort på hvidt for, at biskop Jens 12. febr. 1421 officielt takkede sin

¹ Kjobenhavns Dipl. I, 146.

² S. 435 f.

nådige herre for fred, ret og skel. Men hvad betød i realiteten denne pludselige og lidt overraskende kristelige ydmyghed? Nærmest ligger det måske at tolke ordene som et sløret dementi af forudgående skarp kritik. Det er dog næppe tilstrækkeligt. Snarere kommer man sandheden på sporet ved at stille det spørgsmål, hvilken gengæld kongen og hans nærmeste rådgivere (Erik Krummedige, Peder Lykke) med billighed kan have ønsket og ventet for de væsentlige indrømmelser med hensyn til både købstadpolitik og retspleje, som de sikkert allerede ved nytår 1421 var ved at bekvemme sig til. Svaret er ikke vanskeligt: de har ønsket det samme som i 1419, en definitiv afgørelse i sagen om København. Men de opnåede det ikke. Biskop Jens lod sig ikke drive længere end til den vage erklæring om, at han ikke havde noget at klage over. Den er vel blevet tolket som en anerkendelse af status quo, og det for så vidt med rette, som bispesædets krav næppe rejstes påny i bispens levetid. Men kom det engang i fremtiden til en virkelig proces, vilde tingsvidnet fra 1421 være kronens advokat til ringe nytte. Principielt stod kirkens standpunkt urokket. Hvis denne tolkning er rigtig, har Erslev altså ret i, at der er forbindelse mellem Københavnskonflikten og biskoppens erklæring, men ikke i, at denne betød afkald.

Til den trodsige tilføjelse om de »andre mænd«, som kongen måtte tage med i købet, foreligger en interessant parallel i indskriften over korstolene¹, hvortil det nu vil lønne sig et øjeblik at vende tilbage. Nu véd vi nemlig, at da denne tekst, fingerneemt udskåret i gyldne minuskler mod himmelblå grund, fandt sin plads der, hvor den endnu kan læses, da stod konge og biskop — trods samarbejdet netop om kirkens omdannelse og trods den fine kanslertitel — i skarpest mulig modsætning, ikke blot i den endnu uafgjorte strid om København, men også om rigets almindelige politik. Og så stiger en lønskrift pludselig frem mellem linierne. Navnlig hen mod slutningen: efter ordene »thi mens denne dronning regerede, var der overalt held og lykke for rigernes indbyggere« har de Roskilde kanniker og købmænd

¹ Jfr s. 448 f.

både forstået og vidst at goutere det stumme hjertesuk »Det var dengang!«. Nyt lys falder også over indskriftens sidste linie, hvis fromme ønske ellers nok kan forekomme den uindviede noget overflødig og tomt: »Må det [nemlig koret¹] derfor bestå, og må de bestå, som måtte ønske os bestand!« Vægten ligger på begrænsningen: kirkens fjender »har alle det værste tilbage«.

Den, der skrev denne tekst, var samme mand, som omtrent et halvt år senere, da han på landstinget skulde takke kongen for ret og skel, ikke dyede sig for at tilføje: »måtte jeg ellers så nyde det for andre mænd«. Med hans gode villie skulde sandheden om den stridende kirkes vilkår i en ond verden ikke blive dysset ned. Samme hånd formede det beske indskud »som hanwm byr« og sikkert også ordene om de fattiges klager, »som man hverken kan eller bør nægte retfærdighed«. Den stilistiske lighed er umiskendelig: overalt den samme kloge uangribelighed i formen, overalt samme djærve realisme bagved.

VI. Afspændingen.

En håndfast og myndig realpolitiker med begge ben på Sjællands faste grund, det er det helhedsindtryk af biskop Jens, som må fæstne sig gennem analysen af akterne. Nogen hofprælat var han ikke — men heller ikke nogen partifanatiker. Havde han været det, havde forliget af 1421 næppe holdt.

Og det gjorde det efter alt at dømme. Mest vel, fordi modsætningen hverken var gennemgribende eller principiel. Afspændingen fremmedes ved, at der var politiske opgaver, ved hvis løsning et samarbejde mellem konge og biskop var både muligt og i høj grad ønskeligt. Det gjaldt, i hvert fald i de store træk, domkirkens omdannelse til kongelig gravkirke. Langt mere væsentligt er det, at de rimeligvis til enhver tid har været enige om tidens mest brændende udenrigspolitiske problem, forholdet til de holstenske grevers krav på Sønderjylland; højst kan der

¹ Den her givne oversættelse afviger fra kirkeværkets (Danmarks Kirker, Københavns Amt III, 1951, 1678). At opfatte den afdøde dronning som subjektet for valeat er næppe holdbart.

have været nogen divergens om midlerne og vel især om, hvor meget man skulde ofre for at vinde hansestædernes støtte. Fra tiden 1412—21 savnes ganske vist direkte vidnesbyrd om Jens Andersens standpunkt; men der er i hvert fald ingen grund til at antage, at han skulde have taget afstand fra sin farbroders dom i Nyborg 1413. Efter 1421 er tilslutningen tydelig. Det var jo netop en af grundene til kongens indrømmelser 1421—22, at han nu havde brug for det sjællandske landstings bistand. Og den opnåede han. I tinget 5. marts 1421 havde bispem den ikke deltaget; men 2. juli mødte han og hele Roskildekapitlet mandstærkt og medbeseglede villigt det ene af de to vidnesbyrd, hvorved de forsamlede tingmænd bekræftede, at Slesvig fra ældgammel tid havde tilhørt Danmarks rige og krone¹. Og vil man indvende, at Jens Andersens medvirken ved denne lejlighed kan være et taktisk bestemt led i disse års forligspolitik, så vil en tilsvarende tvivl om hans oprigtighed i hvert fald være helt ubeføjet over for det fuldt selvstændige, utvetydige og udførlige vidnesbyrd i samme sag, som han tre år efter aflagde til kong Sigismunds udsendinge i Flensborg². Her nøjedes han ikke med at bekræfte hertugdømmets danskhed, men benægtede tillige kategorisk, at de daværende grever eller deres fader nogensinde havde modtaget det som virkeligt len. Han tilføjede, at han måtte vide besked, »quia est cancellarius regni et tunc regis, et si fuisset facta, bene sciisset, quia omnes scripture ibant per manus suas³«. At han på dette tidspunkt, da kongen var i Ungarn, skulde have udtalt sig under politisk pres, er ganske usandsynligt, og den unødvendige tilføjelse taler yderligere derimod.

¹ Rep. I, nr. 5924; jfr. s. 453.

² Script. rer. Danic. VII (1792), 403—05.

³ I Dansk Statsforvaltning i det 15. Århundrede, 88, har Will. Christensen behandlet dette sted som en oplysning om den øverste kanslers beføjelser. Det er noget dristigt; omstændighederne kunde friste biskoppen til at overdrive sin kompetence, og den omhyggelige distinktion mellem funktionen før og efter 1416 synes netop at røbe, at han var sig bevidst, at han kun for det første tidsrum kunde hævde at have kendskab til hele korrespondancen.

Et ikke mindre vægtigt tegn på, at Erik nu har kunnet regne med biskop Jens som en pålidelig støtte for sin slesvigske politik, udgør den kendsgerning, at han fulgte kongen på den første del af dennes store udenlandsrejse. Dette fremgår klart af en vidisse af 22. sept. 1423¹, udfærdiget i kongens herberge i den lille pommerske by Landsberg og på hans anmodning; den gengav to akter fra Valdemar Atterdags tid, begge af betydning for den aktuelle retsstrid; og som nærværende nævnes i dens indledning foruden den nye ærkebisp af Uppsala også biskop Jens af Roskilde. Endnu mere oplysende om de to mænds indbyrdes forhold i 1423 er et i sig selv ganske upolitisk brev af 9. juli². Det er en obligation, hvorved biskoppen til sit kapitel pantsætter jordegods som sikkerhed for et lån på 500 mark lybsk, ydet ham »pro sumptibus et expensis per nos versus partes Alemannie et remotius, si contingat, in negotiis regni et ecclesie cum Erico rege pronunc faciendis«. Inden dette tidspunkt og formodentlig under forhandlingerne med stæderne i juni er det altså blevet bestemt, at biskoppen skulde med til Pommern; men derudover røber betingelsessætningen, at der havde været tale om, at han også skulde deltage i mødet med kong Sigismund. Kanslerværdigheden var nu åbenbart mere end nominel. At tanken atter opgaves³, siger mindre; når rejsens uventede langvarighed talte for følgets begrænsning, var det rimeligt, at kongen foretrak at lade sin nære ven Erik Krummedige føre sin sag. Obligationen bevarer ikke des mindre sin værdi som led i den indiciekæde, der klart vidner om, at tillid og samarbejde nu havde afløst den tidligere spænding. Et andet og meget vigtigt led er den bekendte vidisse af unionsbrevet fra 1397, der under afgørende medvirkning fra Roskildebispens side udfærdigedes i Kalundborg 11. sept. 1425⁴.

¹ Rep. I, nr. 6051.

² Ibidem, nr. 6033.

³ At en del af følget hjemsendtes fra Pommern, oplyses af Korner, se Die Chroniken der niedersächsischen Städte, Lübeck III (1902), 203 f. Til denne del hørte utvivlsomt biskoppen, der i hvert fald var i Flensborg juni 1424, se s. 462.

⁴ Bedst publiceret af A. Taranger: Kalmarunionsbrevet af 20. juli 1397

Om Jens Andersens politiske virksomhed i de sidste seks år af hans liv foreligger så få oplysninger, at den med nogen ret kan formodes at have været ret begrænset. Så godt som eneste kilde er Hanserecesse, af hvis meddelelser det klart fremgår, at han lige til sin død i sommeren 1431 stød og stadigt deltog i forhandlingerne med stædernes udsendinge, således 1426, 1429 og to gange i 1430; og hovedindtrykket af beretningerne må blive, at han vel indtog den formelt fremskudte stilling, som hans rang berettigede ham til, men i øvrigt ikke var særligt aktiv. I 1426 udnævntes han og Peder Lykke til i kongens fraværelse at modtage og bedømme eventuelle klager fra stæderne; men de fik ikke lejlighed til at praktisere i dette hverv¹. Både 1429 og 1430² nævnes biskop Jens som den første inden for det udvalg af råder, der på kongens vegne byder gesandterne velkommen og træffer nærmere aftale om tid og sted for de egentlige forhandlinger. Kun fra Helsingborgforhandlingerne sidst i 1430 er et mere levende og individuelt træk overleveret³: ved åbningsmødets afslutning trak biskoppen de hanseatiske sendebud til side og gav dem det råd, at de, hvis de vilde nå forståelse med kongen, lod holstenerne sejle deres egen sø; dem havde man fra dansk side bekæmpet i tyve år, og det vilde man blive ved med. Intet i disse oplysninger tyder på nogen ændring i kongens og bispens indbyrdes forhold siden 1424.

Kildestoffet til biskop Jens Andersens biografi må nærmest kaldes forbavsende righoldigt. Man vil ikke kunne nævne ret mange andre nordiske stormænd fra 1400-tallet, hvis politik i den grad lader sig følge næsten fra år til år. Og ad den vej føres man med nødvendighed til en kraftig revision af Erslevs skildring. Et føjeligt redskab for kongens villie var biskop Jens afgjort ikke; snarere må han karakteriseres som en mand af

(1898), 3—11. Om vidissen og Jens Andersens andel deri håber jeg i nær fremtid at kunne offentliggøre en særlig afhandling.

¹ Hanserecesse [1. Abth.] VIII (1897), 339 f.

² Ibidem, 401 f., 507.

³ Ibidem, 536.

usædvanlig selvstændighed og fast karakter, hvad navnlig hans optræden på landstingene 1419 og 1421 vidner om; med noget mere reservation kan også nævnes indskriften over kannikestolene 1420 og udtalelsen til hanseaterne ti år senere. At fremstille ham som en stivstikker vilde være at havne i den modsatte yderlighed af Erslev; han førte ikke sagen om København op til kurien, og han fandt sig i at afgive den af modparten fordrede erklæring af 22. jan. 1421. Hans vekslende stejlehed og smidighed indbragte betydelige resultater: med titlen som øverste kansler opnåede han en dertil svarende kontrolmyndighed, forgængerens tanke om domkirkens ophøjelse til kongeligt pantheon gennemførtes, og endelig var forliget af 1421 alt andet end magert: kongen måtte desavouere sit retterting og imødekomme de sjællandske købstæders krav uden til gengæld at få besiddelsen af København varigt sikret.

Jens Andersen har ikke — som Hans Laxmand — forberedt en revolution. Han har heller ikke — som en overgang Birger Gunnensen — tænkt på at genoptage de store ærkebispers kamppolitik fra tiden 1254 til 1325. Men den indflydelse i samarbejdet mellem stat og kirke, som efter rang og tradition tilkom Roskildebispen, har han både fordret og fået.

Résumé.

En 1416, succédant à son oncle Peder Jensen, Jens Andersen (Lodehat) (né environ 1384, mort en 1431) fut élu évêque de Roskilde. Pendant les années 1413–1416 il figure trois fois comme chancelier du roi, de 1419 à 1423 de même trois fois titulé summus cancellarius regni Dacie. Se fondant en partie sur ces faits, Kr. Erslev l'a dépeint comme un courtisan faible, instrument soumis à la politique du roi Erik de Poméranie. C'est contre cette interprétation que s'oppose l'étude présente.

L'auteur fait valoir que la lutte de Jens Andersen pour récupérer Copenhague, dont le roi avait tiré parti de la vacance en 1416 pour s'emparer, ne fut aucunement menée par feinte, mais avec une dure persévérance et en exploitant toutes les chances. Comme chancelier du roi il fut plutôt le secrétaire de l'oncle,

comme chancelier suprême davantage le mandataire du conseil que le serviteur du roi. Deux sources, jusqu'ici négligées, sont mises en relief et analysées. D'abord le jugement porté en 1421 à Copenhague, par un conseil interscandinave, sur Jens Gerekesen, archevêque d'Upsal et cousin de Jens Andersen, document pourvu d'une introduction longue et nourrie qui retrace les idées de l'acte de l'union de Calmar de 1397, et qui couvre sans doute l'opinion de l'évêque. Ensuite le témoignage rendu par le thing de Seeland le 5 mars 1421 qui attesta d'une part que Jens Andersen avait remercié le roi de lui avoir rendu la justice et la paix, d'autre part que celui-ci comparut en personne, se défendant d'avoir publié des chartes nuisibles au royaume, mais admettant que deux de ses juges avait prononcé des arrêts mal fondés. Ce document peu clair est interprété comme le résultat d'un compromis entre le pouvoir royal et une opposition aristocrate dirigée par l'évêque; on fait observer sa connexion avec l'ordonnance concernant les villes du 15 février 1422, et l'on cherche à démontrer que le roi fut obligé à des concessions considérables, sans obtenir grand-chose en revanche. Après l'accord de 1421, une détente durable semble s'être produite, facilitée du fait qu'entre le roi et l'évêque il n'existait pas de désaccord sérieux sur la question principale de la politique extérieure: à la lutte d'Erik pour arracher le Slesvig aux Holsteinois Jens Andersen pouvait prêter sans réserve son appui actif.

Le portrait peint par Erslev porte donc à faux; il faut y substituer l'image d'un politique réaliste très indépendant et d'une influence considérable. Par conséquent, il faudra aussi procéder à une revision au moins partielle du tableau fait par le même savant de la première décade du règne du roi Erik. Déjà à cette époque, il subissait des difficultés sérieuses dans ses rapports avec l'aristocratie danoise, et sa législation concernant les villes n'était guère, autant qu'on l'a supposé, une manifestation de sa conviction personnelle.